

KUMUK TÜRKLERİ

Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme

Doç. Dr. Ufuk TAVKUL

Kırım Dergisi, 13 (50), 2005, 29-39.ss.

Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde yaşamakta olan Kumuk Türklerinin tarihî ve etnik kökenleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Kumuklar arasındaki yaygın inanış onların Kafkasya Hunlarının ve Hazarların torunları ve mirasçısı olduklarıdır. Ancak Kumuk tarihi ve dilini inceleyen yabancı araştırmacılar farklı fikirler ileri sürmektedirler.

19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da araştırmalar yapan Macar dilbilimcisi J. Klaproth, Kumukları Hazarların torunları olarak kabul etmekle birlikte, Vambery ve W. Barthold gibi bilim adamları Kumukların kökenini Dağıstan halklarından Kazi-Kumuklar arasında aramışlardır. Kendilerine *Lak* adını veren, komşu halklar tarafından *Kazi-Kumuk* (Gazi Kumuk) adıyla tanınan bu Dağıstan halkından bazı grupların dağlardan ovalara inerek burada yaşamakta olan Türk boylarına karışıp Türkleştiklerini ve onlara *Kumuk* adını verdiklerini ileri süren bu bilim adamlarının görüşlerine karşılık, Kumuk Türkçesi üzerine çalışmalarıyla tanınmış olan Bekir Çobanzâde, Kumukların Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştiklerine hükmetmenin mümkün olmayacağı ve bunların Karaçay-Malkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy oldukları kanaatine varmaktadır. Onun bu görüşüne katılan ünlü Rus Türkolog A. Samoyloviç de Karaçay-Malkarlıların olduğu gibi, Kumukların da Türklerden önce bölgede yaşayan Kafkasya yerlilerinin Türkleşmesi neticesinde teşekkül eden karışık bir kabile olduğu hakkında N.Y. Marr'ın ileri sürdüğü nazariyeyi kabul etmektedir.

Kumuklar arasında antropolojik açıdan iki farklı fizikî tip dikkati çekmektedir. Dağıstan'daki Sulak Irmağı'nın kuzeyindeki düzlüklerde yaşayan Kumuklar arasında sarışın ve mavi gözlülere daha sık rastlanırken, güneydeki dağlık bölgeye yakın olan Kumuklar arasında esmer, siyah saçlı ve koyu renk gözlülere hâkimdir. Dış görünüşlerindeki farklılık Kumukların hayat tarzlarına ve dillerine de yansımıştır. Kumuk Türkçesinin üç farklı diyalekte ayrılmasında bu farklılığın önemli rolü vardır.

Kumukların tarihleri hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, yaşadıkları ülkenin jeopolitik konumu sebebiyle 7. yüzyıldan itibaren bölgeye hâkim olan Hazar imparatorluğu sınırları içine alındığı, Kumukların da Kıpçak ve Oğuz boyları ile Dağıstan'da yaşamakta olan yerli Kafkas kavimlerinin bu sahadaki kaynaşması neticesinde bir Türk boyu olarak teşekkül ettikleri anlaşılmaktadır. Kafkasya'nın Ruslar tarafından istilasına kadar olan dönemde Kumuklar *Şamhallık* ya da *Şavhallık* adı verilen bir idarî sisteme sahiptiler. Kumuk ülkesini Şamhal (Şavhal) adı verilen ve Altın Ordu hanlarının soyundan gelen beyler yönetirdi. 15-16. yüzyıllara ait tarih kaynaklarında bu Şamhallığın adı *Tarkov* olarak geçmektedir. 14-19. yüzyıllar arasındaki çeşitli dönemlerde Osmanlı, İran ve Rusya'nın himayesinde kalan Şamhallık feodal bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. 16. yüzyılda Kumuk Şamhallığı Ruslara ve o dönemde Kafkasya'da çok güçlü olan Kabardey prenslerine karşı savaşarak, onların doğu Kafkaslara yayılmalarını önlemiştir. Sınırları Derbent'ten Kabardey ülkesine kadar uzanan Kumuk Şamhallığı 1813 yılında Rusyanın istilasına uğramıştır. 19. yüzyıl ortalarına doğru Kumuklar millî idarelerini kaybetmişler, 1867 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesiyle de Kumuk Şamhallığı ortadan kaldırılmıştır.

Kumuk bölgesini Kafkasya'da Rusya'ya bağılı olarak kurulan Terskiy (Terek) ve Dağıstan vilayetlerine bağılayan Rusya imparatorluğuna karşı, Kumuklar diğer Kafkasya halkları ile birlikte bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki hareketlere katılarak kendi millî devletlerini kurmak için savaşmaya devam eden Kumuklar, 1918 yılında kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyetinde de en önemli unsurlar arasında yerlerini almışlardı. Bu devletin hükümet başkanlığı, parlamento başkanlığı, dışişleri bakanlığı, içişleri bakanlığı, maliye bakanlığı ve savunma bakanlığı gibi önemli görevlerine Kumuklar getirilmişti. 1920 yılında Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirerek Sovyetler Birliğini kurmalarının ardından, Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti dağıtılmış ve Kumuklar Sovyetler Birliğine bağılı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlanmışlardı.

Dağıstan'ın Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak kasaba ve bölgelerinde yaşamakta olan Kumuk Türklerinden bazı etnik etnik gruplar da Çeçenistan'ın Gudermes ilçesi ile Kuzey Osetya'nın Mozdok ilçelerinde yaşamaktadırlar. Kumuklar arasında şehirleşme oranı % 47 olup, büyük bir çoğunluğu Mahaçkala, Buynaks, İzberbaş, Kaspiysk, Kızlar gibi Dağıstan şehirlerinde yerleşmişlerdir. Mahaçkala aynı zamanda Kumukların tarihî merkezidir.

Kumuk Türklerinde Sosyal Yapı

Dağıstan'da Kumuk beylerine *Şamhal* ya da *Şavhal* adı verilirdi. Şamhallık soya bağılıydı ve o soydan gelmeyen kimse ekonomik ve siyasî açıdan ne kadar güçlü olursa olsun Şamhal olamazdı. Şamhallar *Cengiz Han* soyundan gelirlerdi.

Şamhal'dan sonra *Kırımşamhal* (*Kırımşavhal*) adlı ikinci derecede bir bey vardı. Asıl Şamhal vakitsiz ölürse yerine o geçirdi. Kumuk beyleri Karakaytak ve Kazi Kumuk (Lak) beylerine kız verip, onlardan kız alırlardı. Şamhal adı verilen Kumuk beyleri ne kadar mal ve itibar sahibi olsalar da daha alt tabakalara kız vermezler ama onlardan kız alırlardı. Ancak bu kızlardan doğanlara beylik hakkı verilmezdi ve onlara "*çanka*" denirdi.

Kumuklarda 'bey' unvanı doğuştan kazanılırdı ve bu statü bey unvanı taşıyan kişi ekonomik ve siyasî gücünü kaybetse bile ondan alınamazdı. Tabakalar arasında sosyal hareketlilik olmadığından, alt tabakalara mensup bir birey ekonomik ve siyasî açıdan güçlenerek 'bey' unvanına sahip olamazdı.

Dağıstan'da bey ve hanların altındaki halk tabakası üç gruba ayrılmıştı:

1- Özden

2- Raiat

3- Kul

Özdenler aşağı yukarı nüfusun % 90'ını teşkil eden ve memleketin gerçek sahibi olan hür halk tabakasıydı. Bunlar beylerin topraklarını işleyen ve karşılığında ürünün bir kısmını alan köylülerden oluşuyordu. *Sala-Özden* adı verilen tabaka ise tarım ve hayvancılık gibi işlerle uğraşmazlar, beyin yanında yer alarak onu muhafızlık görevinde bulunurlardı.

Raiatlar Han tarafından bir bey'in veya ruhban sınıfından birinin emrine tahsis edilen ve bir yerden bir yere gitme hakları olmayan köylülerdi.

Kullar savaşta esir edilenler ya da satın alınanlarla onların evlatlarının teşkil ettiği tabakaydı. Bunların hepsi para veya ürün şeklinde bir kira ödedikleri veya zorla çalıştırıldıkları veya bir hizmetçi olarak hizmet ettikleri feodal asilzadelere bağımlıydılar.

Dağıstan'da bey tabakasından olanlardan yalnız fiilen iş başında bulunanların imtiyazları vardı. Özdenler ise memleket işlerinde oy sahibiydiler ve han-bey soyundan gelenlerin bunlara üstün bir tarafları yoktu. İş başında olanların dışında bütün beyler de halkla beraber halkın içinde yaşarlardı.

Özden olmak için vatanda doğmuş ve yer değiştirmemiş olmak lazımdı. Bu üç sınıftan başka herhangi bir sebeple doğduğu yeri terk ederek başka bölgelere gidip yerleşenlere 'aparek'¹ denirdi. Aparek'ler yerleştikleri bölgelerdeki özdenler kadar söz hakkına sahip olamazlardı.

Köleler amme işlerinde söz sahibi değillerdi. Bir kölenin evlatları da köle sayılırdı. Bu sebeple hanların sahip oldukları köle köyleri vardı. Hanlar memurları vasıtasıyla buraları idare ederlerdi.

Kumuklar arasında geleneksel hukuk kuralları yüzyıllar boyunca geçerliliğini korumuştur. Bir meselenin ya da hukukî bir davanın halledilmesi için Aksay ve Endirey köyünün yaşlıları Yamansuv ırmağının kenarında toplanırlar ve meseleyi burada tartışırlardı. Tartışmaların neticesinde bu ve benzeri davaların halledilmesi için kesin ve sürekli bir çözüm yolu bulduklarında, bu Kumuklar arasında "âdet" olarak kabul edilirdi.

Kumuklar arasında cinayet, tecavüz, hırsızlık gibi suçlara "töre" adı verilen mahkeme bakardı. Töre'nin verdiği cezalara halkın uyma mecburiyeti vardı. Ancak töre'nin verdiği kararlara halk itiraz edebiliyor ve "aksakallar" adı verilen yaşlılar meclisine başvurabiliyordu. Bu durumda yaşlılar meclisi töre'nin kararını geçersiz kılabilirdi.

Kumuklar yaşadıkları yerleşim birimlerini 'Yurt' olarak adlandırırılar. Dağıstan'da Kumukların yaşadıkları köy ve kasabalardan, sözgelimi *Hasavyurt*, *Babayurt*, *Kızılyurt* gibi yerleşim birimlerinde 'Yurt' adına rastlanırken, bu kelime Kumukların batısında yaşamakta olan Çeçenlerin de dillerine ve kültürlerine yerleşmiştir. Bazı Çeçen köylerinin adlarında 'Yurt' ekine rastlanmaktadır. Örnek olarak, *Nojay-yurt*, *Alhan-yurt*, *Şaami-yurt*.

Dağıstan'ın Etno-Politik Problemleri İçinde Kumuk Türkleri'nin Durumu

Etnik yapı açısından Kafkasya'nın en karmaşık bölgesi olan Dağıstan'da değişik dil ve lehçelerde konuşan otuzdan fazla etnik grup yaşamaktadır. Sovyetler Birliği döneminde bu etnik grupların sayısı konuştuıkları lehçelerin birleştirilmesiyle ona indirilmiştir. Dağıstan'daki bu on etnik grubun genel nüfusa oranları şu şekildedir:

Avar %27.2

Dargı %15.6

Kumuk %12.9

Lezgi %11.3

Lak %5.1

Tabasaran %4.3

Nogay %1.6

Rutul %0.8

¹ Dağıstanlılar arasında **aparek** biçiminde kullanılan bu kelime Karaçay-Malkar Türkçesinde **abrek** şeklindedir ve hem "yurdunu, köyünü terk edip giden" hem de "savaşçı, akıncı" anlamlarını taşımaktadır. Tolstoy, Lermontov gibi 19 yüzyıl Rus yazarlarının eserlerinde **abrek** kelimesi Ruslarla savaşan Kafkas savaşçıları için kullanılmış ve bu sayede **abrek** sözü Rusça'ya da yerleşmiştir. Çeçen-İnguş diline bu kelime **abarg** biçiminde girerken, Çerkes dilinde **abrec** şeklinde kullanılır.

Agul %0.8

Tsahur %0.3

Tarih boyunca birlik ve beraberlik içinde oldukları gözlemlenen Dağıstan halkları Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte etnik çatışma tehlikesinin içine girmiştir. Etnik gruplar arasındaki gerilim sebebi ise Sovyetler Birliği döneminde Moskova'nın Dağıstan'da uyguladığı yanlış göç ve toprak politikasıdır.

8. yüzyıldan itibaren İslamiyetin güçlü bir biçimde kök saldığı Dağıstan'da günümüzde de Nakşibendi tarikatı üyelerinin etkin oldukları görülmektedir.

Dağıstan'da Müslümanların oranı yüzde 92, Hıristiyanlar yüzde 5, Yahudiler ise yüzde 3'tür. Müslüman nüfusun yüzde 97'si sünnî, yüzde 3'ü şii'dir. Şii'ler Azerbaycan'dan göç ederek Derbend şehrine yerleşen Azeriler ile Lezgilerin küçük bir kısmını oluşturan Miskince köyü ahalisinden meydana gelmektedir.

Kafkasya'da Sovyet iktidarının kurulmasıyla birlikte Kumuk Türkleri de diğer Kafkasya halkları gibi Sovyet hükümetinin etnik politika ve uygulamalarına hedef olmuştur. Sovyet halkını şekillendirme ve "Sovyet İnsanı" yaratma amacıyla yürütülen siyaset neticesinde Kumuklar da diğer Türk boylarıyla birlikte 1928-1938 yılları arasında iki kez alfabe değişikliğine tâbi tutulmuş, alfabe reformuyla beraber yüzlerce yıllık kültür ve tarihlerinden koparılmışlardır. Bunun neticesinde Kumuklar arasında planlı bir biçimde gelişmeye başlayan halk eğitimi belirli bir zaman için durdu. Dağıstan halkları arasında okur-yazarlık seviyesi en yüksek olan Kumuklar arasında aydın kesim ortadan kaldırılarak halkın eğitim ve kültür seviyesi geriletildi.

Ekilebilir toprakların azlığı ve siyasî gücün demografik büyüme ile birlikte etnik gruplar arasında eşit paylaşılmaması Dağıstan'da etnik hareketlenmeyi kışkırtmakta ve etnik grupların siyasî özerklik talep etmelerine sebep olmaktadır.

Dağıstan'ın güneyindeki dağlık bölgede yaşayan halkların Sovyet döneminde ekonomik ve sosyal sebeplerle Dağıstan'ın kuzeyindeki verimli ovalara göç ettirilmesi ovalarda yaşayan Kumuklarla dağlardan göç eden Avar, Dargı, Lezgiler arasında etnik problem ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1957 yılında Çeçen-İnguşların sürgün yerlerinden Kafkasya'ya dönmeleriyle birlikte Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyetinin yeniden kurulmasıyla, Dağıstan'a verilen 6 bölge Çeçen -İnguş'a iade edildi. Bunun üzerine güney Dağıstan'dan Avarların bir kısmı kuzeyde Kumukların yaşadığı Hasavyurt, Kızılyurt, Babayurt bölgelerine göç ettiler. Bu bölgeye aynı zamanda Dargı köyleri de göç etmişti. Sürgünden dönen Çeçenlerin bir kısmı ile birlikte Lak, Avar ve Dargılar da ovalık bölgedeki eski Kumuk köylerine yerleştiler. Böylece ovalar önceden tek etnik grup olan Kumukları barındırırken, karışık etnik grupların bir arada yaşadığı yerler haline geldi. Etnik gruplar arasında yayla, su, otlak konularında çıkan anlaşmazlıklar etnik çatışmaya dönüşmeye başladı.

1960'lı yılların sonunda Güney Dağıstan'daki Lezgi, Avar, Dargı, Tabasaran gibi halklara mensup dağ köylüleri Dağıstan ovalarının ekolojik şartları göz ardı edilerek Kumuk bölgesine yerleştirildiler. 1970'li yıllarda dağ köylülerinin ovalarda yerleşimi önceki yıllara göre nispeten düşük ölçüde devam etti. Dağıstan'da iç göç sebebiyle dağlar ıssızlaşırken ovalarda nüfus aşırı derecede arttı ve etnik gruplar arasında etnik problem ve çatışmalar baş göstermeye başladı.

Sistemli bir şekilde devam ettirilen göç hareketleri neticesinde Dağıstanın başkenti Mahaçkala'da Avarların ve Dargıların çoğunlukta olması cumhuriyetin politik ve ekonomik

yönetiminin de bu halkların mensuplarının ellerinde toplanmasına yol açmıştır. Dargı ve Avarların Kumuk arazilerini işgal etmeleri Kumuklarla Avarlar arasında etnik çatışma tehlikesine yol açmıştır. Bu olay aynı zamanda Avarlar ile Dargıların etno-politik birliğinin oluşmasını sağlamıştır. Laklar da bu etno-politik birliğe girmişlerdir. Böylece Avar, Dargı ve Lakların toplumsal ekonomik çıkarlarının birleşmesi ve cumhuriyetin iktidar mekanizmasının bu üç etnik grubun elinde toplanması bu etno-politik birliğin Dağıstan'da egemen bir tabaka oluşturmasını sağlamıştır.

Bir zamanlar Kuzey Dağıstan ovalarının ve Hazar denizi kıyılarının hâkim etnik grubu olan Kumuklar 1990'lı yılların başlarında kendi bölgelerinde % 22 oranında bir nüfusa sahip azınlık durumuna düştüler. Sovyetler Birliği döneminde yöneticilerin dağlık bölgelerden büyük ölçüde Avar, Lak ve Dargı nüfusunu Kumuk arazilerine yerleştirmeleri Kuzey Dağıstan'ın etnik kompozisyonunda geri dönülmez bir karışıklığa yol açmış ve etnik çatışmalara zemin hazırlamıştır. Ekilebilir arazilerinin yarısını kaybeden Kumuklar şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bugün Dağıstan'ın şehirli nüfusu içinde Kumuklar önemli oranlarda yer almaktadırlar. Kumuklar Dağıstan halkları arasında şehirleşme oranı en yüksek etnik gruplardan biridir. Buna rağmen güçlü bir etnik kimliğe sahiptirler.

Dağıstan'da mevcut olan bütün sosyal-siyasî kurumlar arasında en önemlisi Kumukların Tenglik örgütüdür. Bu hareket 19 Kasım 1989 tarihinde Kurucu Kongre tarafından örgütlenmiştir. Tenglik örgütü Azerbaycan Halk Cephesi ile de ilişki içindedir. Kumuk millî hareketinin örgütü Tenglik'in başlıca politik amacı Dağıstan'ın Rusya içinde federal cumhuriyete çevrilmesi ve bu federasyon içinde belli sınırları olan Kumuk Millî Devleti yaratılmasıdır. Kumukların arazi bütünlüğünün elde edilmesi ve korunması için Tenglik Dağıstanı halkların eşit hukuklu federasyonu biçiminde kurmayı en geçerli çözüm yolu kabul etmektedir. Örgütün adının Tenglik (Eşitlik) olması da bu görüşü yansıtmaktadır.

Tenglik örgütü Kumuk halkının Ocak 1991 ve Mart 1992 tarihli Olağanüstü Kongreleri'nin yapılmasına öncülük etti. İlk kongrede Kumuk halkının kendi kaderini kendisinin belirlemesi hakkında bir "Beyanname" kabul edildi. İkinci kongrede ise Dağıstan ve Rusya içinde bir Kumuk Özerk Bölgesi oluşturma konusunda referandum yapılmasına karar verildi. Ağustos 1992'de Tenglik tarafından gerçekleştirilen kamuoyu yoklamasında Kumuk Türkleri Dağıstan ve Rusya içinde Kumuk Özerk Bölgesi oluşturulmasını ve Kumuk halkının millî egemenliğinin ilan edilmesini desteklediler. Tenglik Ekim 1992 tarihinde toplanan Dağıstan Halklarının Kongresi'nin düzenleyicisi oldu ve bu kongrede Dağıstan Halkları Kurultayı oluşturuldu.

1994 yılında Tenglik örgütüne alternatif olarak Kumuk Millî Kongresi adlı bir örgüt daha kuruldu. Kumuk Millî Kongresi Tenglik örgütüne nazaran daha az radikal yapıdaydı ve Dağıstan hükümeti tarafından Tenglik örgütü içindeki radikalleri dengeleyici bir unsur olarak görülüyordu.

Dağıstan'daki komünist kökenli resmî iktidara muhalif olan Tenglik hareketi Dağıstan'da ve Kafkasya'da önemli bir siyasî hareket halini almıştır. Gerek Dağıstan yönetimi, gerekse Moskova yönetimi Tenglik örgütünün faaliyetlerini engellemek için Kumukları bölücü hareketleri desteklemekte ve Kumuklar arasında farklı teşkilat ve partilerin güçlenmesini teşvik etmektedir.

Kafkasya tarihinde ve kültüründe mühim rol oynamış olan Kumuk Türkleri günümüzde de Dağıstan toplumları arasındaki önemli konumlarını korumaktadırlar.

KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesi Karaçay-Malkar, Karaim ve Kırım Türkçeleriyle birlikte Türk lehçelerinin *Kuzeybatı-Kıpçak* grubuna dahildir. Kıpçak grubuna dahil olmakla birlikte Kumukça'da Oğuz Türkçesinin özellikleri de önemli ölçüde görülmektedir.

Kumuk Türkçesi üç ana diyalekte ayrılmaktadır. Bunlar *kuzey* (Hasavyurt), *orta* (Buynaks) ve *güney* (Haydak) diyalektleridir.

Hasavyurt diyalekti Hasavyurt şehri ile Aksay, Endirey, Kostek, Şamhalyangıyurt, Babayurt, Hamamatyurt, Botayurt gibi yerleşim yerlerinde kullanılmaktadır.

Buynaks diyalekti eski adı Temirhan Şura olan Boynak kentinde ve Kâfirkumuk, Halimbekavul, Atlanavul, Nijniy Kazanişçe, Buglen, Nijniy Cengutay, Kapçığay, Erpeli gibi yerleşim yerlerinde konuşulmaktadır.

Haydak diyalekti ise Derbend çevresinde Macalis, Kayakent, Yangıkent, Başlıkent gibi yerleşim yerlerinde kullanılmaktadır. Kumuk yazı dili daha çok Hasavyurt diyalektine dayanmaktadır. Kumuk Türkçesi Avar, Lezgi, Lak, Dargı, Çeçen-İnguş gibi Türk kökenli olmayan ve her biri farklı dillerde konuşan çeşitli Kafkasya halkları arasında ortak anlaşma dili olarak yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. 1918 yılında kurulan ve Karadenizden Hazar denizine kadar bütün Kafkasya halklarını içine alan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak da Kumuk Türkçesi kabul edilmiştir. Bu cumhuriyetin Sovyetler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından Dağıstan bölgesinde kurulan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak yine Kumuk Türkçesi kabul edilmiştir.

Kumuk Türkçesi Kafkasya halklarından Avar, Lezgi ve Çeçenlerin dillerini etkilemiş, bu dillere Kumuk Türkçesinden pek çok kelime girip yerleşmiştir. Bunlara örnek olarak aşağıdaki kelimeleri verebiliriz:

Avar Dilindeki Kumuk Türkçesi Kelimeler

- ahterek* 'kavak' (Avar) < *akterek* (Kumuk)
- arhan* 'kement' (Avar) < *arkan* (Kumuk)
- ariş* 'araba oku' (Avar) < *ariş* (Kumuk)
- avlah* 'bozkır, step' (Avar) < *avlak* 'kır' (Kumuk)
- aygir* 'aygır' (Avar) < *aygır* (Kumuk)
- aytiv* 'darbı mesel, atasözü' (Avar) < *aytiv* (Kumuk)
- Baca* 'bacanak' (Avar) < *Baca* (Kumuk)
- badirjan* 'domates' (Avar) < *badirjan* (Kumuk)
- bagır* 'bakır' (Avar) < *bagır* (Kumuk)
- balçik* 'balçık, çamur' (Avar) < *balçık* (Kumuk)
- baru* 'duvar' (Avar) < *baru* (Kumuk)
- başbu* 'dizgin' (Avar) < *başbav* (Kumuk)
- bayrak* 'bayrak' (Avar) < *bayrak* (Kumuk)
- bayramku* 'bayram' (Avar) < *bayram* (Kumuk)
- bejen* 'sepet' (Avar) < *bejen* (Kumuk)
- belgili* 'meşhur' (Avar) < *belgili* (Kumuk)

bijag ‘tahıl demeti, ot yığını’ (Avar) < *bijak* (Kumuk)
bike ‘prensese, bey kızı’ (Avar) < *biyke* (Kumuk)
bolcal ‘vade, müddet’ (Avar) < *bolcal* (Kumuk)
buga ‘boğa’ (Avar) < *buga* (Kumuk)
çahir ‘şarap’ (Avar) < *çagır* (Kumuk)
çaptal ‘söğüt’ (Avar) < *çaptal* (Kumuk)
çaruh ‘ayakkabı’ (Avar) < *çarık* (Kumuk)
çelek ‘fiçi, tekne’ (Avar) < *çelek* ‘kova’ (Kumuk)
çerlevuk ‘findık’ (Avar) < *çertlevük* (Kumuk)
çoyen ‘dökme kazan’ (Avar) < *çoyun* (Kumuk)
çum ‘kızılılık’ (Avar) < *çum* (Kumuk)
dazu ‘sınır’ (Avar) < *dazu* (Kumuk)
egev ‘eğe’ (Avar) < *egev* (Kumuk)
eltir ‘kuzu derisi’ (Avar) < *eltir* (Kumuk)
es ‘hafıza’ (Avar) < *es* (Kumuk)
gama ‘gemi’ (Avar) < *geme* (Kumuk)
garabaş ‘köle, cariye’ (Avar) < *karavaş* (Kumuk)
gegey ‘tekerlek parmağı’ (Avar) < *gegey* (Kumuk)
gılıh ‘huy, karakter’ (Avar) < *kılık* (Kumuk)
giy ‘tezek’ (Avar) < *kıy* (Kumuk)
giyinko ‘emek’ (Avar) < *kıyın* (Kumuk)
gutha ‘güğüm’ (Avar) < *kutka* (Kumuk)
guy ‘kuyu’ (Avar) < *kuyu* (Kumuk)
guyan ‘tavşan’ (Avar) < *koyan* (Kumuk)
hala ‘kale’ (Avar) < *kala* (Kumuk)
halaç ‘çörek’ (Avar) < *kalaç* (Kumuk)
han ‘han’ (Avar) < *han* (Kumuk)
haravul ‘gözcü, muhafız’ (Avar) < *karavul* (Kumuk)
haz ‘kaz’ (Avar) < *kaz* (Kumuk)
hazan ‘kazan’ (Avar) < *kazan* (Kumuk)

hazih ‘kazık’ (Avar) < *kazık* (Kumuk)
humus ‘müzik âleti, saz’ (Avar) < *homuz* (Kumuk)
ırgah ‘çengel, kanca’ (Avar) < *ırgak* (Kumuk)
ilhi ‘at sürüsü’ (Avar) < *yılkı* (Kumuk)
kamuş ‘kamuş’ (Avar) < *kamuş* (Kumuk)
katala ‘at sineği’ (Avar) < *katala* (Kumuk)
kirit ‘kilit’ (Avar) < *kirit* (Kumuk)
lapur ‘bir kucak dolusu kuru ot’ (Avar) < *lapur* (Kumuk)
oram ‘sokak’ (Avar) < *oram* (Kumuk)
paşluh ‘başlık’ (Avar) < *başlık* (Kumuk)
silabçi ‘bakır leğen’ (Avar) < *sılapçı* (Kumuk)
sohda ‘karaciğerden yapılan bir tür sucuk’ (Avar) < *sokta* (Kumuk)
sorav ‘soru’ (Avar) < *sorav* (Kumuk)
şavur ‘salamura’ (Avar) < *şavur* (Kumuk)
tal ‘söğüt’ (Avar) < *tal* (Kumuk)
tala ‘düzlük, açıklık’ (Avar) < *tala* (Kumuk)
tam ‘duvar’ (Avar) < *tam* (Kumuk)
tamança ‘tabanca’ (Avar) < *tapança* (Kumuk)
tarlav ‘bahçe’ (Avar) < *tarlav* (Kumuk)
tatavul ‘hendek’ (Avar) < *tatavul* (Kumuk)
tayi ‘tay’ (Avar) < *tay* (Kumuk)
tulpar ‘yiğit, kahraman’ (Avar) < *tulpar* (Kumuk)
tulpar ‘at cinsi’ (Avar) < *tulpar* (Kumuk)
urçuh ‘iğ, kirman’ (Avar) < *urçuk* (Kumuk)
urluh ‘tohum’ (Avar) < *urluk* (Kumuk)
yabağı ‘yapağı’ (Avar) < *yabağı* (Kumuk)
yabuşgan ‘akdiken’ (Avar) < *yabuşgan* (Kumuk)
yalçı ‘ırgat’ (Avar) < *yalçı* (Kumuk)
yalgav ‘tava’ (Avar) < *yalgav* (Kumuk)
yalhan ‘levha, tahta’ (Avar) < *yalkan* (Kumuk)

yasah ‘haraç, vergi’ (Avar) < *yasak* (Kumuk)

yaşav ‘hayat’ (Avar) < *yaşav* (Kumuk)

yavluh ‘başörtüsü’ (Avar) < *yavluk* (Kumuk)

yengilab ‘hafif’ (Avar) < *yengil* (Kumuk)

yurgan ‘yorgan’ (Avar) < *yuvurgan* (Kumuk)

yurt ‘köy’ (Avar) < *yurt* (Kumuk)

yuruh ‘davranış’ (Avar) < *yoruk* (Kumuk)

Lezgi Dilindeki Kumuk Türkçesi Kelimeler

aburlu ‘terbiyeli, edepli’ (Lezgi) < *aburlu* (Kumuk)

abursuz ‘terbiyesiz, edepsiz’ (Lezgi) < *abursuz* (Kumuk)

açuh ‘açık’ (Lezgi) < *açık* (Kumuk)

agkanat ‘tatarcık’ (Lezgi) < *akkanat* (Kumuk)

ag-kargış ‘beddua’ (Lezgi) < *kargış* (Kumuk)

agsakal ‘yaşlı, lider’ (Lezgi) < *aksakal* (Kumuk)

ajalsuz ‘ölümsüz’ (Lezgi) < *acalsız* (Kumuk)

ajdagan ‘ejderha’ (Lezgi) < *ajdaga* (Kumuk)

ajug ‘hiddet, öfke’ (Lezgi) < *açuv* (Kumuk)

ajuglu ‘hiddetli, öfkeli’ (Lezgi) < *açuvlu* (Kumuk)

alabaş ‘beyaz başlı köpek’ (Lezgi) < *alabaş* (Kumuk)

alaguzli ‘güzel kadın’ (Lezgi) < *alagözlü* (Kumuk)

alaşa ‘beygir’ (Lezgi) < *alaşa* (Kumuk)

alaş-bulaş ‘karmakarışık’ (Lezgi) < *alaş-bulaş* (Kumuk)

aldat- ‘aldatmak’ (Lezgi) < *aldat-* (Kumuk)

almas ‘elmas’ (Lezgi) < *almas* (Kumuk)

altun ‘altın’ (Lezgi) < *altun ~ altın* (Kumuk)

alver ‘ticaret’ (Lezgi) < *alber* (Kumuk)

alverçi ‘tüccar’ (Lezgi) < *alberçi* (Kumuk)

araçi ‘aracı’ (Lezgi) < *araçi* (Kumuk)

artuh ‘artık, fazla’ (Lezgi) < *artık* (Kumuk)

aslan ‘aslan’ (Lezgi) < *aslan* (Kumuk)

aş ‘pılav’ (Lezgi) < *aş* (Kumuk)

ata-buba ‘ecdad’ (Lezgi) < *ata-baba* (Kumuk)

azar ‘hastalık’ (Lezgi) < *azar* (Kumuk)

azarlu ‘hasta’ (Lezgi) < *azarlı* (Kumuk)

başçı ‘lider, başkan’ (Lezgi) < *başçı* (Kumuk)

başibuzuk ‘kalın kafalı’ (Lezgi) < *başibuzuk* (Kumuk)

başluh ‘başlık’ (Lezgi) < *başlık* (Kumuk)

başmak ‘ayakkabı’ (Lezgi) < *başmak* (Kumuk)

bike ‘bey kızı, prenses’ (Lezgi) < *biyke* (Kumuk)

bugaz ‘gebe, hamile’ (Lezgi) < *buvaz* (Kumuk)

bulah ‘pınar, kaynak’ (Lezgi) < *bulak* (Kumuk)

bulut ‘bulut’ (Lezgi) < *bulut* (Kumuk)

burj ‘vazife, görev, borç’ (Lezgi) < *borç* (Kumuk)

burjlu ‘vazifeli, görevli, borçlu’ (Lezgi) < *borçlu* (Kumuk)

burma ‘kıvrıkcık’ (Lezgi) < *burma* (Kumuk)

buy ‘boy’ (Lezgi) < *boy* (Kumuk)

buyrug ‘emir, buyruk’ (Lezgi) < *buyruk* (Kumuk)

buz ‘boz, gri’ (Lezgi) < *boz* (Kumuk)

buzhana ‘buzluk’ (Lezgi) < *buzhana* (Kumuk)

dug ‘pirinç’ (Lezgi) < *düğü* (Kumuk)

gerek ‘gerek, lüzum’ (Lezgi) < *gerek* (Kumuk)

gereksuz ‘gereksiz, lüzumsuz’ (Lezgi) < *gereksiz* (Kumuk)

guj ‘güç, kuvvet’ (Lezgi) < *güç* (Kumuk)

gujlu ‘güçlü, kuvvetli’ (Lezgi) < *güçlü* (Kumuk)

gujsuz ‘güçsüz, kuvvetsiz’ (Lezgi) < *güçsüz* (Kumuk)

guzetçi ‘gözcü’ (Lezgi) < *gözetçi* (Kumuk)

guzgu ‘ayna’ (Lezgi) < *güzgü* (Kumuk)

iyesi ‘sahip’ (Lezgi) < *iyeye* (Kumuk)

iyesisuz ~ *iyessuz* ‘sahipsiz’ (Lezgi) < *iyesiz* (Kumuk)

kabah ‘kabak’ (Lezgi) < *kabak* (Kumuk)
kamçi ‘kamçı’ (Lezgi) < *kamçi* (Kumuk)
kamiş ‘kamiş’ (Lezgi) < *kamiş* (Kumuk)
kan ‘kan’ (Lezgi) < *kan* (Kumuk)
kanlu ‘kanlı’ (Lezgi) < *kanlı* (Kumuk)
kapu ‘kapı’ (Lezgi) < *kapu* (Kumuk)
kara ‘kara, siyah’ (Lezgi) < *kara* (Kumuk)
karavul ‘bekçi, gözcü’ (Lezgi) < *karavul* (Kumuk)
kargış ‘beddua’ (Lezgi) < *kargış* (Kumuk)
kaşka ‘alnı beyaz at’ (Lezgi) < *kaşka* (Kumuk)
kat ‘kat’ (Lezgi) < *kat* (Kumuk)
kaygulu ‘kaygılı’ (Lezgi) < *kaygılı* (Kumuk)
kaygusuz ‘kaygısız’ (Lezgi) < *kaygısız* (Kumuk)
kayış ‘kayış’ (Lezgi) < *kayış* (Kumuk)
kaymah ‘kaymak’ (Lezgi) < *kaymak* (Kumuk)
kerki ‘çapa, kazma’ (Lezgi) < *kerki* (Kumuk)
kılıh ‘karakter’ (Lezgi) < *kılık* (Kumuk)
kızılkuş ‘doğan, şahin’ (Lezgi) < *kızılkuş* (Kumuk)
kul ‘köle’ (Lezgi) < *kul* (Kumuk)
kulay ‘rahat, uygun’ (Lezgi) < *kolay* (Kumuk)
kulaysuz ‘rahatsız’ (Lezgi) < *kolaysız* (Kumuk)
kullug ‘vazife, görev’ (Lezgi) < *kulluk* (Kumuk)
kullugçi ‘vazifeli, görevli’ (Lezgi) < *kullukçu* (Kumuk)
kum ‘kum’ (Lezgi) < *hum* (Kumuk)
kumluh ‘kumluk’ (Lezgi) < *humluk* (Kumuk)
kuş ‘kuş’ (Lezgi) < *kuş* (Kumuk)
tuhum ‘soy’ (Lezgi) < *tukum* (Kumuk)
tumak ‘kesik, kuyruğu kesik’ (Lezgi) < *tumak* (Kumuk)
tümen ‘on bin’ (Lezgi) < *tümen* (Kumuk)
tütün ‘duman, tütün’ (Lezgi) < *tütün* (Kumuk)

uba ‘köy’ (Lezgi) < *oba* (Kumuk)

ujag ‘ev, oda’ (Lezgi) < oçak (Kumuk)

ujuz ‘ucuz’ (Lezgi) < *uçuz* (Kumuk)

usal ‘kötü, fena’ (Lezgi) < *osal* (Kumuk)

utag ‘oda’ (Lezgi) < *otav* (Kumuk)

üzden ‘soylu, asil’ (Lezgi) < *özden* (Kumuk)

Kumuk Türkçesi’nin bazı fonetik ve morfolojik özellikleri hakkında şunları söyleyebiliriz:

FONETİK ÖZELLİKLER

SES DEĞİŞMELERİ

1-Eski Türkçedeki söz başındaki **y-** sesi Kumukça’da korunmuştur

yigit “yiğit, delikanlı”, *yangur* “yağmur”, *yigirmi* “yirmi”, *yır* “şarkı”, *yasavul* “kanun adamı”, *yiber-* “göndermek”, *yuvuk* “yakın”, *yaş* “genç”, *yanaşa* “yanyana”, *yer* “at eyeri”, *yaşav* “hayat”, *yangı* “yeni”, *yoluk-* “rastlamak”, *yolavçu* “yolcu”, *yaşna-* “parlamak”, *yazuv* ~ “yazı”, *yıla-* “ağlamak”, *yuvaş* “sakin, sessiz”.

Kumukça örnekler:

Yaratgan bir Hudayga da *yalbara...*”Yaratan bir Tanrı’ya da yalvararak...”

Yahsay biyeler sizge *yetsin yazıgı*. “Yahsay beyleri size ulaşsın günahlı.”

Yol yagaga meni sınımlı salsınlar. “Yol kenarına benim mezarımı koysunlar.”

Yolda yolukgan yoldaş bolmas. “Yolda rastlayan yol arkadaşı olmaz”

Yangurlar yavsa yer yaşnar. “Yağmurlar yağsa yer parlar.”

Yamanlar tuvsal dav başlar. “Kötüler doğsa kavga başlar.”

2-Eski Türkçedeki kelime başındaki ön damak konsonantı **k-** sesi Kumukça’da bazı kelimelerde **g-** sesine dönüşmüştür. Bunda Kumukça’ya etkisi olan Oğuzca’nın rolü olmuştur.

gindik “göbek”, *göz*, “göz”, *gişi* “kişi”, *gerti* “gerçek”, *güy-* “yanmak”, *gerek* “gerek”, *geme* “gemi”, *ges-* “kesmek”, *get-* “gitmek”, *gölek* “gömlek”, *geltir-* “getirmek”, *gündüz* “gündüz”, *geng* “geniş”, *gögürçün* “güvercin”, *güzgü* “ayna”.

Kumukça örnekler:

Gemede gemeçi bulan uruşma. “Gemide gemici ile kavga etme.”

Gece yürügen erten süyünür. “Gece yürüyen sabah sevinir.”

Gün görmegen gün görse gündüz çırak yandırır. “Güneş görmeyen güneş görse gündüz mum yakar.”

Gök gögürçün men bolup, uçup *getsem* ne etersen. “Mavi güvercin ben olup, uçup gitsem ne yaparsın.”

Geng yüregim tar boldu. “Geniş (ferah) yüreğim daraldı.”

Gözel günler yılday bolup getgen song. “Güzel günler yıl gibi gittikten sonra.”

3-Söz başındaki *t-* sesi Kumukça birkaç kelimedede *d-* sesine değişmiştir.

dengiz “deniz”, *donguz* “domuz”.

4-Eski Türkçe bazı kelimelerde söz içindeki *-b-* sesi Kumukça’da *-m-* sesine değişmiştir.

tömen “aşağı”, *komuz* “müzik âleti, akordeon, mızık”,

Altmışda *komuz* ürengen ahırratta sogar. “Altmışında müzik âleti öğrenen ahirette çalar.”

5-Olumsuz geniş zaman eki Kumukça’da *-z* sesi *-s*’ye dönüşerek *-mas/-mes* şeklini almıştır.

aytmas “söylemez”, *barmas* “gitmez”, *yetmes* “yetişmez, ulaşmaz”, *tuvmas* “doğmaz”.

Konak konaknı *süymes*, üy iyesi ekisin da *süymes*. “Misafir misafiri sevmez, ev sahibi ikisini de sevmez.”

Asgar Tav senden biyik tav *bolmas*. “Asgar dağı senden yüksek dağ olmaz.”

Kılıç kıyın *gesmes*. “Kılıç zor kesmez.”

6-Eski Türkçe’de kelimelerin başında yer alan art damak konsonantı *k-* sesi Kumukça’da *h-* sesine değişmiştir.

haşı- “kaşımak”, *hap-* “ısırmak”, *homursha* “karınca”, *hurt* “kurt, böcek”.

7-Eski Türkçe *-ag/-agu* ses grubu Kumukça’da *-av* şekline girmiştir.

buzav “buzağı”, *yolavçu* “yolcu”, *bugav* “boyunduruk, kelepçe”, *otav* “oda”.

Ortak öküzden yaman *buzav* yahşı. “Ortak öküzden kötü buzağı iyidir.”

Yolavçu yolda yahşı. “Yolcu yolda iyidir.”

Boynunda *bugav* bulan getti Sibirge. “Boynunda kelepçe ile gitti Sibirya’ya.”

Tonavçular çıkdı seni aldına. “Yağmacılar çıktı senin önüne.”

8. Arapça-Farsça kökenli kelimelerde *f>p* ses değişmesine rastlanır.

Fayda > payda, fener > panar

9. Bazı kelimelerde *y- > c-* ses değişmesi ne rastlanır

yığ- > cıy- “toplamak”, yuğ- > cuv- “yıkamak”

SES OLAYLARI

1-Kumukça bazı kelimelerde Eski Türkçe'ye göre ikizleşmeye rastlanır.

yetti < ET *yeti*, *yiti*, “yedi”, *kattu* < ET *katıg*, “sert, katı”, *giççi* < ET *kiçig*, “küçük”, *aççı* < ET *açıg*, “acı”.

Kattu yavun tez toktar. “Sert yağmur çabuk diner.”

Aççı dengizde batıp... “Acı denizde batıp...”

Giççi kız men de seni maktasam. “Küçük kız ben de seni övsem.”

2-Eski Türkçe bazı kelimelerin ilk hecesindeki dar-yuvarlak ünlünün Kumukça'da geniş-yuvarlak ünlüye döndüğü görülür.

çongur “çukur”, *kömüş* “gümüş”, *homursha* “karınca”, *kotur-* “kudurmak”.

3. Yuvarlak geniş ünlüyle başlayan bazı kelimelerin önünde v (w) sesi türemesine rastlanır:

oram > voram “sokak”, onda > vonda “orada”, ot > vot “ateş”

4. İlerleyici benzeşmeye örnek olarak d > n değişmesi görülür.

Dindaş > dinnaş, tañda > tañna “sabahta”, salamda > salamna “samanda”

5. n+l > ll

kanlı > kallı “düşman”, sarınlar > sarılar “ağıtlar”

6. r+l > ll

geterler > geteller “giderler”

7. l+d > ll

avuldaş > avullaş “aynı köyden olan”

8. n+g > ŋŋ

arıganga > arıgaŋŋa “yorulana”

9. n+b > nm, mm

mundan başga > munnan maşga “bundan başka”, bizden başga > bizdem maşga “bizden başka”

10. z+s > ss

yazsa > yassa

MORFOLOJİK ÖZELLİKLER

1-Bazı kelimelerdeki geniş zaman eki Kumukça'da geniş ünlülerle **-ar/-er** şeklindedir.

aytar “söyler”, *kaytar* “döner”, *biler* “bilir”.

2-Olumsuz geniş zaman eki Kumukça'da **-mas/-mes** şeklindedir.

barmas "gitmez", *aytmas* "söylemez", *tammas* "damlamaz", *uŝatmas* "razı olmaz".

3-Gelecek zaman eki Kumukça'da **-acak/-ecek** şeklindedir

bar-acak-man "gideceğim".

min-ecek-men ~ "bineceğim".

aŝa-y-acak-san "yiyeceksin".

Olumsuz gelecek zaman ekleri:

bar-macak-man "gitmeyeceğim".

kayt-macak-san "dönmeyeceksin".

4-Kumukça'da **-gınça/-ginçe** zarf fiil eki bulunur:

kaytgınça "dönünceye kadar", *berginçe* "verinceye kadar", *ölgünçe* "ölünceye kadar", *bolgunça* "oluncaya kadar".

Kumukça örnekler:

Eŝek getginçe yol bitsin. "Eŝek gidinceye kadar yol bitsin".

Çaçan Tavga *yetginçe* tüşgenibiz Aktaŝavuhnu özü edi. "Çeçen dağına ulaŝıncaya kadar indiğimiz Aktaŝavuh'un kendisi idi."

5-Genetif ve akuzatif ekleri Kumukça'da **-ni/-ni** şeklindedir.

üynü "evi, evin", *atanı* "babayı, babanın", *tavnu* "dağı, dağın", *arbanı* "arabayı, arabanın".

Fakat Kumukça'da iyelik ekinden sonra da genetif ve akuzatif ekleri **-ni/-ni** şeklinde gelir.

üyüm-nü "evimi, evimin", *atam-nı* ~ "babamı, babamın".

Kumukça örnekler:

Betim, *kolumnu* cuvup... "Yüzümü, elimi yıkayıp..."

Gelip *yüregimni* içine tüşdü. "Gelip yüreğimin içine düştü."

Ah desem adam bilmeydi *halımni*. "Ah desem adam bilmiyor hâlimi."

Azireyil alır muken *canımni*. "Azrail alır mı acaba canımı."

Süymeymen dep *yüregimni* güydürdüng. "Sevmiyorum deyip kalbimi yaktın."

6-**gan/-gen** partisip eki Kumukça'da bulunmaktadır.

algan "alan", *bergen* "veren".

Ayrıca Kumukça'da **-agan/-egen** şeklinde bir partisip vardır.

alagan "alan", *gelegen* "gelen".

7- Kumukça'da *-ganda/-gende* gerundium ekinden başka *-aganda/-egende* şeklinde bir gerundium eki daha vardır.

Baraganda ekev bolup bardıgız, “Giderken iki kişi olup gittiniz,”

Gelegende yangız nege gelesen. “Gelirken yalnız niye geliyorsun.”

8-Çokluk eki Kumukça'da *-lar/-ler* şeklindedir.

kızlar “kızlar”, *terekler* “ağaçlar”.

Fakat Kumukça'da çoğul bir kelimeye genetik, akuzatif, datif ekleri getirildiğinde çokluk ekinin sonundaki *-r* sesi düşer.

tavlar “dağlar”

datif

tavlaga “dağlara”

genetik / akuzatif

tavlamı “dağları, dağların”

Kumukça örnekler:

Men baraman Sibir degen *yerlege*. “Ben gidiyorum Sibiryaya denilen yerlere.”

İçibizden *geleşiler* yiberdi, “İçimizden elçiler gönderdi,”

Tav *tüplege* ak *kalalar* salsın dep. “Dağ diplerine beyaz kaleler kursun diye.”

Ölgenlege darman tabılmas. “Ölenlere ilaç bulunmaz.”

Atalardan osal *tuvgan ulanlar*, “Babalardan kötü doğan oğullar,”

Tüyelege minip çıksa it habar. “Develere binip çıksa köpek ısıtır.”

ŞAHIS ZAMİRLERİ

Kumukça'da şahıs zamirleri şu şekildedir:

men (ben)

sen (sen)

ol (o)

biz (biz)

siz (siz)

olar (onlar)

Kumukça'da 1. ve 2. çoğul şahıs zamirlerinin genetik ve akuzatif halleri şöyledir:

bizin “bizi, bizim”

sizin “sizi, sizin”

Şahıs zamirlerinin datif şekilleri:

KUMUK

maga “bana”

saga “sana”

ogar “ona”

bizge “bize”

sizge “size”

olarga “onlara”

Kumukça örnekler:

Alay günnü *maga* bermesin Tengri. “Öyle günü bana vermesin Tanrı.”

Bizin Kumukları habarın bilmeydi. “Bizim Kumukların haberini bilmiyor.”

Hanlarımız *bizin* baylap bergen song, “Hanlarımız bizi bağlayıp verdikten sonra,”

Endi *bizin* kim bolacak hanımız. “Şimdi bizim kim olacak hanımız.”

Sen süymessen *bizin* yimik malsızın. “Sen sevmezsin bizim gibi malsızın.”

Yazuvung *maga* yazsın dep yalbaraman Soltanga. “Kaderini bana yazsın diye yalvarıyorum Soltan’a.”

Şavhal biyim *saga* oşagan ol muken? “Şavhal beyim sana benzeyen o mu imiş?”

Bizin tapgan analar biz öldü dep eşitse. “Bizi doğuran analar bizi öldü diye duysa.”

DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

özüm “kendim”

özüng “kendin”

özü “kendisi”

özübüz “kendibiz”

özügüz “kendiniz”

özleri “kendileri”

İŞARET ZAMİRLERİ

bu

şu

ol

İşaret zamirlerinin datif ve lokatif şekilleri :

bugar “buna”

ogar “ona”

İşaret zamirlerinin çoğul şekilleri şöyledir:

bular “bunlar”

olar “onlar”

EŞİTLİK HALİ

-day-dey

-tay/-tey < teg

Kumukça örnekler:

Gözel günler *yılday* bolup getken song...”Güzel günler yıl gibi olup gittikten sonra...”

Kozuday kardaşlarım gelgende, “Kuzu gibi kardeşlerim geldiğinde,”

Karçığaday eki gözüm karatdım, “Atmaca gibi iki gözümü bakıttım,”

Karlıgaçtay tilim sarnatdım. “Kırlangıç gibi dilimi bağırttım.”

Çayırday içbizni kaynatgan kaygılar. “Sakız gibi içimizi kaynatan kaygılar.”

Karlıgaçnı kanatıday kaşların. “Kırlangıcın kanatı gibi kaşların.”

Sen gelmeseng *sendey* biri gelecek. “Sen gelmesen senin gibi biri gelecek.”

Avuzung aruv *oymaktay*, “Ağzın güzel, yüksük gibi,”

Bugaging kardan *aktay*. “Gerdanın kardan beyaz gibi.”

ENSTRUMENTAL EKİ

bulan < Eski Türkçe *birle* “ile”

Yangızlık *bulan* yarlılık...”Yalnızlık ile fakirlik...”

Men gelgenmen sizin *bulan* kazavat kılmaga. “Ben gelmişim sizin ile savaşmaya.”

Yahşılar *bulan* yürü haman da. “İyilerle yürü her zaman.”

Kumukça da Dağıstan’da konuşulan Lezgice, Avarca, Lakça, Dargıca, Tabasaranca gibi değişik dillerin arasında Türkçe’yi temsil etmektedir. Kumukça az da olsa diğer Türk dilleri ile, özellikle Azerice ve Nogayca ile irtibat hâindedir. Kumukça’daki Oğuz Türkçesi etkisinin bu dile Azerice’den geçtiği düşünülebilir.

Dağıstan’daki önemli etnik gruplardan biri olan Kumuklar, 20. yüzyıl başlarına kadar Kafkasya’nın yalnız siyasî ve kültürel hayatında değil, sosyal ve dinî hayatında da önemli rol oynamışlardır. Kumuk Türkçesi farklı dillerde konuşan Kafkasya halklarının ortak anlaşma ve

konusma dili (lingua franca) olarak yüzyıllar boyunca kullanılmış, 1918 yılında kurulan ve Abhaz, Adige (Çerkes), Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halklarından oluşan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak kabul edilmiştir.

Gümüş işleme ustası olan Kumuk sanatkârları bütün Kafkasya'da dolaşarak, ünü günümüze kadar ulaşan Kafkas kamaları, kılıçları, kamçılar, at eyerleri gibi eşyaları savatlı gümüşle süsleyerek Kafkas sanatında bir çığır açmışlardır. Diğer taraftan, İslâmî ilimlerde kendilerini yetiştiren Kumuklu din hocaları, Kafkasya'nın uzak bölgelerine kadar ulaşarak, birçoğu 19. yüzyıl başlarına kadar hâlâ şamanist-pagan inançlarına sahip Kafkasya halklarını İslâmiyetle tanıştırmışlardır. Bu arada pek çok Kumuklu, gittikleri bölgelerde yerleşerek farklı bir etnik kimliğe bürünmüşler, ancak yine de etnik kökenlerine işaret eden soy adlarıyla anılmışlardır. Sözgelimi, bugün Kabardeyler, Karaçay-Malkarlılar, Osetler, Çeçenler arasında *Kumuk* ya da *Kumık* adını taşıyan pek çok soy bulunmaktadır.

Kaynakça

ALİYEYEV, Kamil. "Kumukların Tarihi ve Günümüzdeki Sorunları". *Avrasya Etüdüleri*, (2), Yaz 1995.

BALA, Mirza. "Kumuklar". *İslam Ansiklopedisi*, 6. cilt, İstanbul 1970.

BENZİNG, J. *Das Kumükische*, Ph. TF, s. 391-406.

CAFEROĞLU, Ahmet. *Türk Kavimleri*.-Ankara, 1983.

EREL, Şerafeddin. *Dağıstan ve Dağıstanlılar*.-İstanbul, 1961.

EREN, Hasan. "Kumuk Türkçesi". *Türk Ansiklopedisi*, 1975, XXII. Cilt.

İBRAHİMOV, M.R.A., "Dağıstan Halkları XX. Yüzyılda Etnodemografik Problemler" *Yeni Forum*, 17 (322), Mart 1996.

NEMETH, J. *Kumükisches und balkarisches Wörterverzeichnis*, Ksz 12, Budapest, 1911.

NEMETH, J. *Proben der Kumükischen Volksichtung*, Ksz 13, Budapest, 1913.

Risale-i Ahval-i Dağıstan. *Kuzey Kafkasya Kültürel Dergisi*, VII (38), 1976.

TAVKUL, Ufuk. "Kumukça ile Karaçayca arasındaki başlıca farklar." *Dil Dergisi*, (7), 1993, 27-40.ss.; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1991*, 1994, 31-45.ss.